Kenyeres Zoltán

Égő tisztások

Nádas Péterről

Fotelban ülök, háttal az ablaknak. Ölemben a könyv, olvasom. Életregény? Családregény? Mindnyájunknak van mesélni valónk, mindnyájunknak van anyukánk, apukánk, két nagymamánk és két nagypapánk, és mindegyik nagymamánknak és mindegyik nagypapánknak van anyukája és apukája, és mindegyiküknek van négy nagyszülője, és akkor még a testvérekkel és unokatestvérekkel nem is számoltunk. És a rengeteg férj és feleség és azoknak is elei és utódai. És ezek Nádas Péter regényében mind szerepelnek. Nevük van, magyar nevük, német nevük, némely német nevet magyarra változtattak az idők során. Ahogy olvasom a könyvet, azon kapom magam, hogy minduntalan családfákat rajzolgatok, hogy eligazodjam a rengeteg ember között. Aztán húszharminc oldallal később be kell látnom, hogy eltévesztettem, ez nem annak az akije, hanem amannak. Összegyűröm a családfa-cetlit, és újat rajzolok. Az összegyűrt papirkát közeli íróasztalomra dobom. Igen ám, de ha dolgozom, és nekem a regényolvasás nem szórakozás, hanem munka, kötelesség, fegyelem, szóval, ha dolgozom, nem tűröm magam körül a rendetlenséget. Feltápászkodom a fotelből, már benne vagyok a nyolcvanadikban, és kiviszem a szemétbe az összegyűrt papirkát. Kinyitom a dolgozószoba ajtaját, kimegyek a középső szobába, onnan a hallba, onnan az előszobából nyíló konyhába. A mosogató alatti szekrényben van a szemetesvödör. Lehajolok, beledobom az összegyűrt papírt. Becsukom a szekrény ajtaját, becsukom magam mögött a konyhaajtót, visszamegyek az előszobán, a hallon és a középső szobán át a dolgozószobámba, becsukom magam mögött az ajtót, és visszaülök a fotelba. Kényelmesem elhelyezkedem, és folytatom az olvasást. Húszoldalnyit haladok, és belátom, megint tévedtem, ez nem annak az unokanővérének a férje, hanem emennek. Új családfát rajzolok, összegyűröm a korábbit, felállok, kimegyek…

Öröm egy ilyen regényt olvasni a fájó derekammal, a reumatikus térdemmel, és a szédüléses fejemmel. És tényleg öröm, mert ez minden fáradság ellenére remekmű.

De mit lehet írni egy olyan regényről, amit már megjelenése pillanatától a lelkesedés ovációja kísér idehaza és a nagyvilágban?

Olvasom az És-ben a német fogadtatásról szóló egyik összeállítást, már a címe is non plus ultra: „Szinte homéroszi teljesítmény”.[1] Ehhez képest bármit találok ki, az már csak ünneprontás. Abban talán még nem lesz semmi bántó, ha röviden, néhány mondattal megpróbálom összefoglalni, miről is szól a *Világló részletek*. De a németek már ezt is megcselekedték. Egy másik össze-állításban olvasom, ugyancsak az És-ben, a Süddeutsche Zeitung kritikusának sorait: „Miről szól ez a regény? Magyarországról és az ország megszállásáról, a kommunista mozgalomról és a spanyol polgárháborúról, a polgári bútorokról a proletariátus korában, a reális és a képzeletbeli dolgokról, amivel az ember berendezi a lelkét. Ebben a hatalmas emlék-könyvben Nádas szerint nem kevesebbről, mint mindenről szó van.”[2]

A német kritikus szavaiból a „minden” a legfontosabb szó. Ez tanúskodik arról, hogy az értelmiség német fogalmához még ma is hozzátartozik egy adag filozófiai kultúra, a német kritikus még tudja, hogy a „részlet” szó kimondása mindig magával hozza vitakapcsolatát az „egésszel”. Létezik-e az „egész”, aminek az adott részlet csak alkotó része, vagy csak elkülönült részek, darabok száguldoznak a nem tudjuk honnan és nem tudjuk hová? Mi Adyt szoktuk idézni az „eltörött egészre”, de valójában minden esztétikai értelemben véve értékes mű ki nem mondva is magában hordozza ezt az érvelő gondolkodással megválaszolhatatlan kérdést, amit éppen ezért sokan, akik képesek rá, a hit felségterületén tárolnak el. Igen, a német kritikusnak igaza van, ez az „egésszel” szinonim „minden” ott munkál a részletek mögött, és ez emeli be őket a dokumentumokból és történeti értekezésekből a szépirodalomba.

*

A regény német címén morfondírozok: „Aufleuchtende Details”. Nádas Péter többször is nyilatkozott arról, hogy nem szeret idegen szavakat használni, lehetőleg elkerüli őket, és akkor a német olvasó már a regény címében kap egyet. A Details francia jövevényszó a németben, franciául persze remekül ideillik, mert olyasmit jelent, hogy kivágás. Egy nagyobb képből kivágunk egy darabot, egy filmből egy kockát stb. De ez aligha jön át a német átlagolvasónak. A cím első szava pedig egyenesen mást jelent, mint a magyar. Aufleuchten, amikor felvillan egy reflektor, eszünkbe villan egy gondolat. Mozzanatos ige. A magyar „világol” nem az. Ami világol, az tartósan világít, ha nem épp állandóan. Arany szerénykedve azt írta költészetének értékéről: „Elég ha nekem világol”.

[1] Élet és Irodalom, 2018.január 22. 21.
[2] Uo. 2017. december 15. 20.

Igaz, az Értelmező szótár azt a jelentést is megadja, hogy „csillog". De az is állandó, nem azonos a „felcsillan"-nal, vagy a „megcsillan"-nal. A kiválasztott német szó nem adja vissza a magyar szó retorikai ízét sem. Nádas eddig legtöbbször a hétköznapi beszédnyelv szókincséből válogatott szavakat, amikor címet keresett regényeihez, de ez most régies, ritkán használt szó, van benne valami stilizáltság. Bárczy Géza finnugor eredetű szónak tartja, s a „világ"-ból eredezteti. A „világ" pedig eredetileg nem azt jelentette, amit a német Welt, hanem azt, amit a Licht. A világosságot. Világít. Később teljesedett ki a mindenség jelentésével, amit nemcsak akkor érzünk, amikor világpolitikáról beszélünk, hanem benne van ebben a „világol"-ban is. Szerteárad az egész világban. Én még a szemantikailag és etimológiailag teljesen más „ural" jelentését is benne érzem. A német aufleuchtenden ebből semmit nem képes visszaadni. És, fene egye meg, mégis jobb cím, mint az eredeti magyar. Mert értéksemlegesebb. Mert legalább hangzásilag távolabb van a fény-től, a Licht-től. Mert a felvillanó részletek lehetnek jók, és attól, hogy bevillannak a szemünkbe, lehetnek rosszak is. De ami világol, ami világít, ami a fénnyel van közvetlen kapcsolatban, az jó. A fény jó.

A regényben az életegészből kivágott jelenetek pedig legtöbbször nem csillognak, ragyognak, nem világolnak, nem világítanak, hanem feketéllnek. Igaz, lehet úgy is mondani, hogy a pokol lángjai világítják meg őket. A németben van egy szó, a Lichtung. Tisztást jelent, amikor az erdőben megtisztítanak egy területet. De ezt nem a „tisztával", a „rein"nal fejezi ki, hanem a „Licht"-tel, a fénnyel. Hát Nádas Péter világló részletei égő tisztások, néha csak parázslanak, legtöbbször izzón fellángolnak. (Heidegger fontos elmélkedést épít a Lichtung jelentésére a *Levél a humanizmusról* c. kései munkájában[3].)

A remek időjátékokkal, mesteri vágásokkal összevissza kevert és elidegenítést szolgáló konfúzus szerkesztés, ami persze végül éppen a legteljesebb beleéléshez vezet – szóval az előadott történet 1942-től 1956-ig tart. Pontosan 1942 október 14-től. Amikor a regényt írta, utána nézett, mi történt azon a napon, amelyen világra jött, az anyaméh sötétségéből kikerült a „fényre". A regénynek ezen a helyén előbb az 1938-as eviani konferenciáról van szó, amiért – ahogy akkor mondták, a „művelt világ", ahogy ma mondják, a „fejlett világ" – máig és örökké szégyellheti magát, aztán így folytatódik: „Négy év múltán, azon az októberi szerdán, abban a korai órában, amikor anyámnak a Pozsonyi úton megjöttek az első fájásai, egy német különítmény, a hamburgi 101. tartalékos rendőr-

[3] M. Heidegger: *„…költőien lakozik az ember…- Válogatott írások.* Vál. szerk. Pongrácz Tibor. Bp., Szeged, 1994. 128. és 141–142.

zászlóalj épp azon volt, hogy a világ hallgatólagos egyetértésével felszámolja a mizoczi gettót. Ami egészen konkrét formában azt jelentette, hogy születésem napján Hoffmann százados parancsának engedelmeskedve 1259 korábban listára vett embert hajtottak ki a városkából a közeli kőfejtőbe. Ott a nőket és a gyerekeket elválasztották a férfiaktól ezen a szerdán. Anyaszült meztelenre kellett levetkőzniük ezen a szerdán. Olyan meztelenre, ahogy anyám a budapesti Szabolcs utcában, a nagyhírű nőorvos, Hirschler Imre segítségével a Zsidó kórház szülészetén a világra tolt. […] Anyám egy szál könnyű selyemruhában villamosozott be a kórházba, ahogy később elmesélte. […] A meztelen férfiakat még előbb behajtották egy szűktorkú völgybe. Amíg anyámmal azon a szerdán ment a tizenötös villamos, géppisztolysorozatokkal terítették le őket, hogy mindenféle további jelenetnek, hangoskodásnak, kitörési kísérletnek elejét vegyék." (I.k. 376-377) Hát ez bizony nem szerényen világló részlet, nem is a goethei „mehr Licht", hanem a pokol fénye. Lángoló, égő tisztás. Két helyen kihagytam szavakat, mondatokat az eredeti szövegből. Pedig ebből a szövegből sehol nem lehet semmit kihagyni. Tele van időbeli párhuzamosságokkal, tele van apró-nagyobb kiágazásokkal, témaváltásokkal, időrend-felborításokkal, késleltetésekkel, amelyek látszólag széthúzzák a szöveget – ezek azok, amiről azt mondja, hogy neki „tér kell". Valójában ezek teremtik meg azt a szövegfeszültséget, amit nagyregényben nálunk még, azt hiszem, senki nem tudott ilyen fokon megcsinálni. Nem kell előre figyelmeztetni az olvasót, hogy ha jót akar, figyeljen, és minden sort, minden mondatot olvasson el, mert a szöveg szuggesztivitása az első néhány oldal után úgyis magával ragadja.

*

Nádas Péter azok közé az írók közé tartozik – szemben pl. Tandori Dezsővel vagy éppen Esterházy Péterrel –, akik pályájuk kezdetén egészen más irányban indultak el, mint amelyen később tovább haladtak. Eső nagyobb írása, a *Biblia* című kisregény 1965-ben jelent meg az Új Írásban. Olyan volt, mint Móricz pályáján az *Hét krajcár*, bemutatkozó remekmű, aminél jobbat már nem is lehet írni. Az ötven oldal gyűszűnyi terében benne volt ennek a mostani ezerkészáz oldalnak a lényege, de egészen más ontológiai és egészen más társadalomfilozófiai alapállásból. Ebben a korai művében még nemhogy hitt a katarzis lehetőségében, de meg is teremtette: megvalósul az elolvasás utáni állapotban, a narratívum hatássugarában létrejövő kis megnyugvással és lelki fölemelkedéssel. Az anyában a történet zárójelenetében feltámad az irgalom, a kis ványadék, szerencsétlenkedő, ellenszenves és agresszív narrátor pedig egy újabb

hazugsággal jót cselekszik. Én úgy olvasom ezt a kisregényt, hogy az irgalmas megbocsátás még lehet életmegoldás ebben a szörnyű világban, és még hazugsággal is lehet jót tenni. Nem az igazság megtalálása, nem az igazság érvényesülése a legfőbb érték, hanem az ember megalázásának megakadályozása, akár hazugsággal, az igazságkeresés feladásával is.

De Nádas Péter későbbi nagy műveiben nem ebben az irányban haladt tovább, hanem kérlelhetetlenebbé vált és megkeményedett. A fordulat az 1986-os könyvhétre megjelent *Emlékiratok könyvé*vel következett be, Balassa Péter részletesen kifejtette ezt 1997-ben megjelent monográfiájában. Már ránézésre is fordulat volt. Evvel kezdődött el a hosszúsági verseny önmagával és Esterházy Péterrel. Az *Egy családregény vége* még alig tett ki egy tíz ív terjedelmű kisalakú könyvet, az Emlékiratok könyv már 28,6 íven jelent meg, a *Párhuzamos történetek* három kötetben 74,5 ív, a mostani regény impresszuma nem tünteti fel az ívek számát, de a két kötet mintegy 1200 oldal. Nádas Péter egy interneten elérhető beszélgetésben (Forgách Andrással) azt mondja, hogy szüksége van térre. Mintha egyetlen szónak is ne lenne végtelen tere, mintha a világirodalomban és nálunk ne volnának egyszavas versek, melyek kitágulnak a végtelenbe.

Hogy ment el a *Biblia* gyönyörű tömörségétől a már-már áttekinthetetlen részletgazdagság egészen másfajta esztétikája felé? Az Újholdnál indult, demonstráció volt első kötetei után kiköltözése Kisorosziba, ahol Mészölyéknek is nyaralójuk lett, és ahol illendőségből, sznobizmusból, az odatartozás kimutatásaképp évente megfordult a fél irodalom. Az Újhold iránya és esztétikája akkor már nem kísérletező ösvény volt, hanem kiépített betonút. A *Jelentés öt egérről* a tárgyias tömörség olyan tökéletes remekműve volt, hogy azon a kidolgozott úton már nem lehetett versenyre kelni. Ezt Nádas Péternek is éreznie kellett, és ezért (ezért is) más lélegzetvételhez illeszkedő prózanyelvet kezdett keresni. És evvel elkezdődött szabadságharca az Újholddal. A szikár tömörségből át a hosszúmondatos, hosszúbekezdéses áradásba. Ezt is látványos költözködés kísérte, otthagyta a Dunakanyart, és áthurcolkodott a világ végére, a göcseji Gombosszegre. Itt fejezte be első „hosszúregényét", az *Emlékiratok könyvé*t, és itt kezdett bele a *Párhuzamos történetek*be. (És közben Németország és Németország, Berlin és Berlin, németek és németek. Azokban az évtizedekben én is ültem heteken át a Staatsbibliothekben, de százszor jobban szerettem a Britisht, jobban szerettem Londont, jobban szerettem franciák között lenni, kis lakásom volt Párizsban, és hát persze Itália! És Itália! Ez a német világon és német szellemiségen túli világ nekem máig hiányzik Nádas Péterből.)

Túllépés az Újhold esztétikáján, ez volt a feladat, egy szubjektív tárgyiasság keresése, amelybe belefér az élmény, a képzelet, az érzelem és indulat: egy én-nélküli énség keresése, amely egyszerre sächlich (sic!) távolság és egyszerre indulat és mánia. „Kiderült továbbá, hogy egy papíron létrehozható szöveg valósága nem téveszthető össze az emlékeinkből előhívható élet valóságosságával, mert ahogyan az emlékezés a maga önálló árnyalatosságában él, szövegnek is önálló árnyalatossággal kell rendelkeznie. A szöveg árnyalatosságát csak a képzelet adhatja; a képzelet az egyetlen lételem, mely átjárást biztosít a személyes élmény egyedisége és a minden egyes személyben közös élmény általánosságának szakadéka fölött. A kultúránkban a képzelet őrzi az egyensúlyt a mitikus és az etikus határpontjain, s így végezetül az is kiderül, hogy aki bármely igazság nevében vagy érdekében lemond a képzeletéről, a tébolynak vagy az erkölcstelenségnek adja magát. Egyetlen utam maradt: a paroxizmusig fejlesztett énességgel túllépni a személyesen.”[4]

*

Tizenegy évig írta az *Emlékiratok könyvé*t, mely az akkori jelenéről szól, a századfordulóról és az ötvenes évekről. És rettenetesen irodalmi könyv, borzasztóan művelt, mintha szüntelen Balassa Péter előtt vizsgáznék. Kosztolányi még egy életre megsértődött, amikor Ady irodalmi írónak nevezte, azóta viszont úgy folyt le a Duna, hogy ez lett az alapvető követelmény. Irodalmiasnak lenni, benne lenni az irodalomban. (Nem „életesnek”) Megírásakor politikailag még nem lehetett igazán epatírozni az olvasót, annak határai voltak, ott voltak „falak”, de lehetett mással. Sőt éppen a „mással”, a mássággal, ami legalább olyan jelentős és társadalmilag legalább fontos, mint a politika. Lehetett a szexuális másság műveleti részletezésével.(pl. *Emlékiratok* p. 294, Párhuzamos történetek II.k.17-29) Ehhez legalább annyi bátorságra volt szükség, mint az Aczél-féle kultúrpolitikával való szembeszegüléshez, mert a magyar polgári olvasóközönség prüdériája meghaladta a politikai falak vastagságát. Ezt kellett áttörni, és ebben játszotta a faltörő kos szerepét, a következő hosszúregény, a *Párhuzamos történetek.* A szabadság ugyanis – amint azóta kiderült – nem a parlamentarizmussal és nem idegen tankok kivonulásával válik teljessé, hanem a nyelv felszabadulásával a tabuk alól és a nyelvi mindent-kimondhatóság és mindent-megbeszélhetőség megteremtésével.

1989-ben a Fidesz Akadémián előadást tartott a nemi szerepekről és nemi princípiumokról, az előadás szövegét később kiegészítette, és kis

[4] Nádas Péter: *Játéktér*, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1988. 28–29.

könyv kerekedett belőle. Ebben írja: „Az önismeret szótárában nem lesz helye az újkori tudományok alapfogalmának, a szexualitásnak, és értelmüket vesztve hullanak ki a szexualitás járulékos fogalmai, a heteroszexualitás és a homoszexualitás. Ezeket a szavakat legfeljebb akkor fogom számra venni, ha be akarom valakinek bizonyítani, hogy milyen értelmetlenek. Az önismeret szótárának szempontjából ezek a fogalmak ugyanis legfeljebb arra jók, hogy az egyenlőség elvére építkező tömegtársadalmak önvédelmi apparátusai, jogilag és rendőrileg ellenőrizhessék, és korábbi etikai elvekre hivatkozva korlátlanul irányíthassák az önismeretétől teljességgel megfosztott populáció önkéntes reprodukcióját”[5]

*

A *Párhuzamos történeteke*t 1985-ben kezdte el írni, közben 1993-ban szívinfarktust kapott, kis híján meghalt, későn került kórházba, már a klinikai halál állapotából hozták vissza. De visszahozták, s mi lehet jobb téma egy írónak, mint hogy megírja „túlvilági’ utazását. Ha újságírós típusú író lett volna, másnap hozzálátott volna a szenzációs sztorihoz, de Nádas ezt is húzta, fontolgatta, félbehagyott nagyregényét is folytatnia kellett, emellett, a világban is történt egy és más, végre az Élet és Irodalom 2001-es karácsonyi számában jelent meg a szövege: *Saját halál*. Mert aztán nemcsak szövege lett. Egy évig naponta fényképezte a kertjükben álló vadkörtefát; s amikor 2004-ben a Jelenkor kiadó könyvalakban is kiadta, a szöveget kiegészítették képekkel. Vannak könyvek, amelyekből a fogadtatás kiszámíthatatlan útkanyarulatai után végül siker lesz, és vannak, amelyet eleve úgy csinálnak meg, hogy tudják, siker lesz belőlük. Ez is ilyen könyv volt. Egy művészettörténeti album színvonalán készült el, mélynyomó papíron, baloldalon a körtefa egyik színes képe, jobb oldalon sokszor csak pár sor, néha csak egyetlen egy. Gyönyörű kiállítása és szó szoros értelemben vett szívszorító témája ellenére én Nádasnak evvel a könyvével tudtam legkevésbé megbarátkozni. Jó, persze, ez is nagyszerűen van megírva -, de átlép vele egy határt, az irracionalizmus határát, amit nem tudok elfogadni, amihez túlságosan karteziánus vagyok. Nem a történések rekapitulálásával lépi át ezt a határt, hanem hozzájuk fűzött elmélkedéseivel. Az irracionalitás határa nem ott húzódik, hogy hisszük Istent, hanem ott, hogy a nem-életet és nem-értelmet az élet és értelem fölé emeljük. A vég az, amikor bölcsességekhez jutunk, írja Esterházy valahol a *Hasnyálmirigy napló*ban, de ő soha nem lépte át ezt a határt. Tudta ennek erkölcsi jelentőségét. Talán éppen ebben lehetne megragadni az egyik fő

[5] Uő: *Az égi és a földi szerelemről*, Bp. 1991. 143.

különbséget közte és Nádas között. Ezt a véleményemet fenntartom akkor is, ha a könyv külföldi méltatói Kierkegaardhoz hasonlították Nádas gondolatainak mélységét, idehaza pedig nemzedékem legjobb esztétái és filozófusai írtak róla az áhítat hangján.

*

Az *Egy családregény vége* után keletkezett művek átváltozásának lényege persze nem tematikában és pláne nem az oldalszámok növekedésében, nem a mondatok megnyúlásában és a bekezdések lélegzetfullasztó pontnélküliségében mutatkozott meg – a romantika korában még sokkal hosszabb regényeket írtak, a mondatszerkesztés és bekezdésalakítás technikáját pedig Szentkuthy Miklós már rég kitalálta –, hanem a világszemlélet átalakulásában. Magyarázó hasonlatként Cassirer és Heidegger 1929-es davosi vitáját lehet felhozni. Cassirer szerint a szimbólumalkotás képessége nem egyszerűen a művészeti alkotások egyik tulajdonsága a sok közül, hanem létmeghatározó szerepe van. A szimbolikus formák nemcsak a művészeteket hatják át, hanem a tudományt és magát a nyelvet is, s az ember általuk képes elszakadni a hétköznapoktól és felemelkedni a szellem autonóm, szabad területére. Az ember véges lény, de azáltal, hogy ennek tudatában van, fölébe tud kerülni a végességnek. A szellem birodalmában, amit az ember maga alkot, lehetséges a szabaddá válás, lehetséges a szorongástól való megszabadulás. Evvel szemben Heidegger azt mondta, hogy elavult gondolat a szellem szabad birodalmának fogalmát emlegetni. Az ember nem e birodalom magasából pillant le, hanem a „belevetett ittlét" valóságában él. A tudomány és művészet feladata pedig nem az idealizmus táplálása, hanem az ember visszavezetése sorsának keménységébe[6].

A *Világló részletek* visszavezet sorsunk keménységébe, a davosi vita filozófiai szintjén dolgozik, s erre halmozza fel egy kisgyerek és egy kamasz fiú életeseményeit, amelyek e nélkül a gondolati szint nélkül nem tudnának továbbmenni az emlékezés-munka partikularitásánál - ha a megformáló nyelvi anyag mégoly bőven, színesen és megrendítően képes is megeleveníteni a világló pontokat. Nem egyszerűen történetek sorjáznak egymás után, tartalmuk időbeli rendjének teljes összekuszálásával, hanem befejezett múlt időben való megtörténtségek állnak elénk, amelyek már csak szorongást tudnak támasztani, de feloldani nem lehet őket. Az elbeszélt jelenetekben sok humor van, néha hangosan nevettem, amikor olvastam őket, a Nussbaum nagymama ordibálását soha nem

[6] Vö. Fehér M. István: *Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Bp.1992. 216–220.

fogom elfelejteni, de itt a humor sem feloldás, nem engesztelés és nem is szatíra, hanem létező párhuzamosság, amely nincs hatással az élet és lét csöppet sem humoros összefüggéseire. Nem enged a szorításból, végsőkig mer kilátástalan lenni, amiért csak a kidolgozás – nemcsak a nyelvi kidolgozás – pontos, finom munkája kárpótolja olvasóját. Bergson és Freud óta tengernyi szakirodalom gyűlt össze az emlékezés lelki folyamatairól, de itt nem spontán emlékezésekről van szó. A „világló részletek" állandóan jelen vannak bennünk, de megközelítésük és felnagyításuk esetenként hatalmas filológiai nyomozómunkát igényelt. Nádas Péter több akadémiai fokozatnyi kutatómunkát ölt bele regényébe, s úgy is lehet olvasni, mint egy regényes formában megírt történettudományi monográfiát a 40–50-es évek történetéről, amely bőven kitekint a megelőző időkre és az elkövetkezőkre.

Dokumentumregénynek is lehetne nevezni, ha történeti hitelességét tekintjük. Mégsem az, hanem vérbeli regény. Regényes regény, nem is önéletírás, nem személyes vallomás, mert nem a konfesszió-próza nyelvén, hanem végig egy mesélő diskurzus nyelvén beszél. Tudjuk, hogy egyes szám első személyben megszólaló narrátora nem kitalált személy, mégis egy ilyennek a hangját tudja mímelni, úgy, hogy közben megőrzi a személyesség bensőségét. Az ilyen paradoxonok előállítására csak a szépirodalom képes. S nyelvi fantáziája is a dokumentumok fölé emeli. Más dolog a történetkitalálás fantáziajátéka és megint más a már kitalált történetet elbeszélő nyelvi fantázia. Az histoire és a discours különbségéről a strukturalisták már évtizedekkel ezelőtt sok tanulmányt írtak, közhely lenne erről hosszabban értekezni. Hetekig olvastam ezt a regényt 2017 forró nyarán, jó, egész életemben lassan olvastam, most meg már öreg is vagyok, de nem hagytam ki sorokat. Mert a történeteket én is átéltem annak idején - három és fél évvel idősebb vagyok Nádas Péternél -, jórészt mindent úgy ismertem én is, ahogy itt benne van a két kötetben, ezért felszabadultam a történetek hitelességének máskor oly fontos mérlegelése alól, és teljes figyelemmel lehettem a vallomásból, emlékezésből, dokumentaritásból szemem előtt létrejövő regény működésére. A regénylétrejövésnek ezt az olvasói élményét azonban nem tudom a kritikai megjegyzések értekezőprózai nyelvén rekonstruálni.

Nem is kezdek bele, helyette néhány olvasás közben lejegyzett megjegyzésemet fogalmazom meg röviden.

*

Az első kérdés, hogy empirikus-szenzualista alapállásból lehet-e regényt írni. Mert Nádas határozottan annak vallja magát. (És ebből a

pozícióból ugyan beláthatatlan messzeségnek tűnik az irráció, valójában egyetlen lépés.) 1997-ben Mihancsik Zsófia készített vele egy életinterjút, s ez kiegészítve, átírva 2006-ban különálló könyv formájában is megjelent. Az egyik helyen az emberek megismeréséről, megismerhetőségéről, barátságról, szerelemről van szó, a kérdezőpartner egyik ellenvetésére kijelenti:: „Az ész olyan tartalmakat nem tud, amelyek nincsenek meg az érzékekben, az észnek nincsenek különbejáratú tartalmai."[7] Ebben a kijelentésben, Nádas pontosan utal rá, Lock híres szentenciája jelenik meg, amit már Leibnitz kiegészített: nisi ipse intellectus. Nincs semmi az értelemben, ami meg ne lett volna az érzetekben, kivéve magát az értelmet. Nádas tehát kijelentésével nemhogy visszamegy a francia felvilágosodás elé, de még Leibnitz-cel szemben is visszafordul az angol empiristákhoz, Baconhöz és Lockhoz. És akkor még van hátra háromszáz év európai filozófia, amit semmibe vesz. Egy író persze úgy játszadozhat a filozófiatörténettel (ami egyébként talán a kisujjában van), ahogy akar, de a kérdés kérdés marad: ha csak az érzetek és tapasztalatok állnak rendelkezésünkre, abból milyen regényt lehet írni? Milyen regényt lehet írni az értelem szenzuális és empirikus megelőzöttségének alapján?

Évtizedekkel ezelőtt Weöres Sándorral kapcsolatban fölvetettem a nem-reflexív líra gondolatát. Lehet-e a lírai költészetben a szavak materiális hangalakjával és az általuk felkeltett érzeti befogadással elkerülni a gondolatok alanyra visszahajló íveit. Az elbeszélő prózában a mesélés, a narráció diszkurzív folyamatában még feltenni sem lehet ezt a kérdést. Ott a legközvetlenebb tapasztalat és a legbenső érzés is „ész-formát" ölt, amint elbeszéli az elbeszélő. Nincs az a naturalista próza, amely ne lenne intellektuális. Ott az író mindig a tudatban van, a fogalmazás révén nem képes belépni a közvetlen tapasztalatba és primér érzésbe. A Husserl felé menő ismeretelmélet már az 1910-es években megfogalmazta ezt, nálunk Zalai Béla írt erről[8], azóta pedig a modern hermeneutika a nyelvi előzöttség tételével messze jutott az empirizmus felfogásától. Az emlékezés munkája is nyelvi, de az eredeti tapasztalás, amire visszaemlékezünk, az sem létezik nyelv nélkül, csak azt tapasztaljuk, amit meg tudunk nevezni, még akkor is, ha a megnevezés annak kijelentéséből áll, hogy erre nem találunk szavakat.

A *Világló*ban is elhangzik a beszélgető könyvben oly határozottan kijelentett tétel: „Én is az érzéki észleléseimre támaszkodom minden leírással. Nincsen más. Hangokra, illatokra. Ez a közös nevező az emberek között." Ezerkétszáz oldal mond ellent ennek az egyszerűségében jól

[7] Mihancsik Zsófia: *Nincs mennyezet, nincs födém. Beszélgetés Nádas Péterrel* , Pécs, 2006. 282.
[8] Zalai Béla: A rendszerek általános elmélete, Bp. 1984.62–63.

hangzó tételnek, mert ezt a hatalmas szövegtestet nem az érzéki észlelések véletlen felvillanásai irányítják, hanem egy olyan szerkezeti eltervezés rakja itt össze a tudatosan, és minuciózus pontossággal kidolgozott részleteket, amely az asszociációs gondolkodás működését utánozza. De csak utánozza. Olyan, mint. A szürrealisták megpróbálták bekapcsolni a spontán asszociálást mint az agy működési lehetőségét, de az is messze volt a reflexiómentes közvetlen érzékeléstől, a *Világló* pedig nemhogy nem szürrealista regény, hanem éppen intellektualitásával megy túl a konvencionális realista mesélésen. Nem hangokra, illatokra, nem a szenzualitásra, nem az érzékek által az elmébe jutó tapasztalatokra támaszkodik, hanem arra az írói képességére, hogy a nyelvvel (la langue) és a nyelvben (la parole) meg tudja csinálni ezt az „olyan mint"-et. Szenzualista önmeghatározásával talán csak szabadulni szeretne attól, hogy irodalmi írónak nézzék. Pedig az, ahogy Kosztolányi is az volt.

*

Az első kötet alcíme, *Amikor szerdán*, születésének napjára utal, de a mesélés valamikor az ostrom utáni időkkel kezdődik egy vasárnapi ebéddel a Tauber nagyszülőknél, két és fél-három éves lehet, nagypapa még a térdén lovagoltatja, fel--feldobja a magasba, huss, és elkapja. Aztán kisvártatva belekeveredik az emlékidézésbe Proust neve, pár oldallal később szaknyelven megnevezi, hogy a szovjet utászok által készített első ideiglenes híd „cölöpjármos" híd volt, ami nyilvánvalóan nem a kisgyerek emlékfolyamatába tartozik, hanem az emlékeket kidolgozó, kiegészítő író elidegenítő szándéka, kizökkent a beleélésből. Szó sincs itt tudat előtti, nyelv előtti szenzualitásról, a láttató és látható szöveg alatt, mint egy kis ér, remek ironikus humor követi az elbeszélést. Messze járunk, egy évszám, 1968, aztán vissza a XIX. századba, sokadszorra elbeszéli a tiszaeszlári pert, de talán ez a legjobb, amit eddig olvastam róla. Ide-oda ingázik az időben, a jelenetek és a rengeteg név konfúziójának lassan nemcsak regényépítő esztétikai szerepe van, hanem történetfilozófiai jelentése is, azt mondja, hogy a történelem nem kronológia, még egy családé sem az, hanem a történések egymásra vetülésének, egymásba akaszkodásának korpusza. Amit családregényként kezdtünk el olvasni, és próbáltuk észben tartani, hogy ki kinek a kije, arról az első pár száz oldal után kiderül, hogy a régi realista (nem kell megijedni a szótól) nagyregények utódaként egy egész történelmet mutat be, és összefoglalható célja is van: végső leszámolás a huszadik századdal. És nem csak avval.

„A konzervatív liberális, illetve a liberális demokrata szemlélet volt az egyik hagyományos megoldási javaslat a családban, azaz a kizáróla-

gossági eszme feladása a választási elv és a törvény előtti egyenlőség javára, a másik a kommunista egyenlőségi eszme, azaz a kizárólagossági eszme bevezetése a proletárdiktatúra formájában, az osztályelv alapján, de az osztályelv felszámolása érdekében." (I.k. 459.) A család természetesen mindkét kizárólagosság értelmében elutasította a harmadik fajta kizárólagosságot, a rasszizmus faji kizárólagosságát, és szemben állt a fasizmussal. A család kommunista tagjai tevőlegesen álltak szemben vele, Nádas szülei illegális párttagok voltak, életüket kockáztatták, apja szeretett volna részt venni a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán, de illegális kommunista orvosok gerincferdülése miatt eltanácsolták. Nagynénjének, Magdának a férje, Aranyossi Pál Párizsban látott el különféle feladatokat Moszkvából irányítva, őt a háború kitörésekor a franciák letartóztatták, és mint megannyi nemkívánatos idegent a Le Vernet-i internáló táborba zárták. Ez a Le Vernet a Pireneusoktól valamivel északra van, Toulouse-tól délre. Itt tartották fogva a Nemzetközi Brigád életben maradt tagjait is, akik a falangisták elől menekülve átkeltek a hegyeken, a hegyi utakon aztán mint illegális menekülteket („migránsokat") elfogták őket a francia csendőrök. Erről a táborról Arthur Koestler *A föld söpredéke* címmel egész könyvet írt, azt írta, hogy az ellátás rosszabb volt, mint Dachauban, és csak az volt a különbség, hogy a francia őrök csak verték a foglyokat, de nem verték őket szántszándékkal agyon. A *Világló részletek* második kötete avval kezdődik, hogy Nádas (a regény írójával személyesen identifikált elbeszélője) elutazik Franciaországba, és meg akarja keresni ennek az akkorra már felszámolt hírhedt internálótábornak a helyét, el akar menni a község múzeumába. Nagyszerű jelenetek következnek. Aranyossi Pál sok már ismert kommunista személlyel, köztük Rajk Lászlóval is másfél évig foglya volt a tábornak, míg a párt meg nem szöktette és haza nem küldte illegális munkára. Ennek folytán a történet aztán lassan átúszik, átasszociálódik a Rajk perbe és a Rákosi korszakba.

*

A második kötetnek is van alcíme: *Marcellina feláldozása*. Evvel a címmel egyszer már megjelent Nádas Péternek egy novellája a 2000 c. folyóirat 5–6. számában. Meglehetősen hosszú novella, és kerek egész írás, nem érződik rajta, hogy egy készülő regény epizódja lett volna. De az volt. Most egy kis átigazítással olvasható a *Világló* második kötetében a 202-232 oldalon. Ez az egész két kötetes opus központi jelentőségű része, szerintem legszebb része is, és a benne feltáruló Weltanschaunung egyszerre az egész, tizenöt éven át készült mű indítéka és összefoglalása.

Az olvasó többet veszít avval, ha nem-narratív esszének nézi, és átlapozza, hogy hamarabb visszajusson a meséhez, mintha semmit nem olvas el a második kötetből, csak ezt a mintegy harminc oldalt. Nem hiszem, hogy az emberi szenvedésnek és az emberi gonoszságnak léteznék valami abszolút Kelvin foka, nem lehet azt mondani, hogy ezek és ezek szenvedtek legtöbbet a világon, nem lehet azt mondani, hogy ennél és ennél rosszabbat, gonoszabbat már nem lehet elkövetni. De Nádas ezen a harminc oldalon eljut a világkeserűségének egy olyan fagypontjára, amelyet aligha lehet fokozni.

Egy bugyuta kis történet környezetébe ékelődik be ez az esszéisztikus betét. A kisfiúk még pubertás előtt nyiladozó nemi érdeklődéséről van szó (ennek leírása Nádas számára szemmel láthatólag felettébb fontos téma), mijük van a lányoknak, mijük a fiúknak, mi mire való, ki mit mutat meg, mikor és hogyan. Evvel kapcsolatban hangzik el a megrovó szó a szülők részéről, lehúzták az Yvett bugyiját, sőt, ő hozzá is ért a kislány micsodájához, amit a regény persze, nagyon helyesen néven nevez, nem úgy, mint e sorok öreg, prűd írója. A felnőttek akkor neveznék jó fiúnak, ha őszintén bevallaná tettét. De hát nem igaz a vád, nem húzták le Yvette bugyiját, nem nyúlt hozzá, hogy vallaná be, amit nem tett meg, és akkor hogyan lehet belőle jó fiú? És itt indul el a hosszú esszébetét a jóságról, már nem a kisfiúkéról, hanem a nagyfiúkéról, az emberekéről, és az emberiségéről. Itt a második kötetben akkor már kétszáz oldallal túl vagyunk a Rajk per felidézésén, Rajk bevallásain, mindarról, amit nem tett, hamis önmaga ellen valló tanúskodásán, hogy jó fia legyen a pártnak és a szebb jövőnek. És amivel becsapták, megkínozták és megölték.

Mit jelent a jóság? Milyen fogalom a jóság? A keresztény teológia keveset foglalkozik vele, inkább ellentétéről beszél, Szent Pálnál a bennünk lakó bűnről lehet olvasni (Rómaiakhoz 7–17), nem a jóság szót használja a *Levelek*ben, hanem a megigazulást, a Jézus Krisztusban való feltétlen hitet. A filozófiai etikában Kant Menschenwürde fogalmán kívül alig található relativitásmentes, abszolút érték. A jósággal a szépirodalom sem tud sokat kezdeni. Nádas is nehezen birkózik vele. „A relativitás elmélete és a bizonytalansági reláció nemcsak a fizikai tárgyakra és a mechanikára, hanem a nyelvre is érvényes. Így aztán később, évtizedek múltán is nagy gondot okozott nekem, hogy mit kezdjek a jósággal. Nem úgy általában mit kezdjek vele, hanem a szövegben mit kezdjek vele, a saját szövegemben. Még gyakorlott elbeszélők kezén is gyakorta lesz belőle bárgyúság”. Azt írja, hogy talán Csehov volt az utolsó, akinek „a hálóján valamennyi fennakadt belőle”, de Kafkánál, Beckettnél, Camus-nél csak a hiánya feltűnő. Nádas bonyolult, nem könnyen érthető értekezésbe fog a

jóság mint szöveg, nyelvi, irodalmi szöveg megoldhatóságának-megoldhatatlanságának problémájáról, aztán maga is a jóság ellentétét, a Gonoszt idézi meg, ami sajnos sokkal könnyebb írói feladat.

Vrbához fordul, az Auswchwitz protokollhoz, Carlo Levihez. Már százszor hallottuk ezeket, százszor olvastuk és most százegyszerre is ugyanúgy megrémít, megdöbbent, megrendít, felforgat. Ugyanúgy káromolom az Istent, aki tétlenül végignézte mindezt, és közben mormolom magam elé a meggyilkolt örményeket, a japán golyókkal halomra gyilkolt kínaiakat, a vasvillára szúrt lengyel csecsemőket, a nem is olyan régen tarkón lőtt muzulmán albánokat és az agyonvert ortodox szerbeket, a Tbilisziben tankokkal elgázolt grúz gyerekeket. Emberiség? Jóság? Ember voltunkat is szégyellenünk kellene. Nádas Péter olyan sorokat ír le, amilyeneket, ismereteim szerint, európai író még nem írt. „Miért nem akadtam fenn a köldökzsinóron. Még előbb miért kellett megfogannom. Anyám látta, milyen világra tol. Nem volt tudatlan, nem volt tájékozatlan, igazán nem volt ostoba, még csak felkészületlen vagy tétlen sem. Miért nem nyúlt fel egy kötőtűvel. Miért nem kérte meg Hirschler Imrét, hogy csináljon el. Hetvennégy évesen most azt mondom, hogy elcsinált állapotomban sokkal jobban éreztem volna magam, mint túlélőként."

„Az ember sárkányfog vetemény/ Nincsen remény, nincsen remény" – írta Vörösmarty, iskolában tanultuk, de azt is, hogy azért azt is írta, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon". Ilyesmit manapság nem lehetne leírni. Nem azért, mert a *Vén cigány* óta eltelt százhetven év nem váltotta be Vörösmarty jövendölését, semmit sem váltott be belőle, és az eljövendő idők sem ígérnek sok jót. Nem ezért. Azért nem lehet ilyesmit leírni, mert annak az olvasórétegnek, amely még hajlandó magas esztétikai szinten megfogalmazott komoly gondolatokat olvasni, ennek az egyre szűkülő olvasórétegnek mások az elvárásai. Más tónusban megfogalmazott szöveget vár. A jelent tekintve iróniát, persze nem a kierkegaard-i értelemben vett mély megrendüléshez vezető iróniát, hanem a „mondom is meg nem is" gondolkodásra és állásfoglalásra nem indító kényelmes, kicsit humoros stílust. Kritikát, odamondást, de persze nem az adornói abszolút negativitás hangját, mert az megint csak megrendítené és kimozdítaná a tv előtti fotelből-politizálás kényelméből. A jövőt illetően pedig utópia helyett disztópiát vár, ami meggyőzi arról, hogy a rossz jelen még mindig jobb, mint a romantikusoktól elképzelt fényes jövő. Nem kell lázadozni.

Nádas tehát egyszerűen konformista, nem tesz egyebet, mint alkalmazkodik ennek a bármennyire nem-szeretem, még mindig legjobb,

legtisztességesebb olvasóréteg ízléséhez. De ez nem igaz. Nádas a filozófiai kultúrájával eljut a teljes negativitás gondolati területére, és innen kiindulva hitelesen képes felmutatni egy világló pontot, amely persze nem fogja sem megváltoztatni sem megváltani a rossz világot, nem lesz példája, nem lesz hatása, mégis létezik és van. Pontosabban volt. Teréz anyáról van szó, aki Szkopjéban született, amit akkor még Üskübnek hívtak, és életének javát Kalkutta nyomornegyedeiben élte le, hogy segítse a nyomorultakat, bénákat, vakokat, gyengeelméjűeket, árva gyerekeket, magukat ellátni nem képes aggokat. Meghasonlott, kétségei voltak Isten létéről, mégis boldoggá avatták, később szentté is. Azóta már írtak könyvet ellene, kétségbe vonták csodatételeit, az életszentségét azonban nem lehet kétségbe vonni. Nádas Péter így jegyzi emlékét: „Kizárólag kölcsönösségben, a kölcsönös észlelés által működik, a jóság kétemberes, s mindkét embert egyszerre próbálja ki és próbálja meg. Csehov halála óta egyetlen ember fogalmazta meg ezt a próbatételt; nem író volt, nem teológus, nem filozófus, egyszerű albán asszony, Teréz anya. Azt mondta, hogy azokkal az éhezőkkel és szenvedőkkel, akiket nem látott, akiket nem ismer, akiknek a szükségéről hallott ugyan, de akikkel nem találkozott, nem tud mit kezdeni. Ezek igen kemény szavak. Rettenetes egyházának szájíze szerint tesz azért egy kis engedményt, oldja, lágyítja a keménységét. Velük az imáiban foglalkozik, mondja gyorsan, azért pedig külön imádkozik, hogy a kormányok enyhítsék a gondjukat. A kormányoknak szerinte ez a dolguk. Neki viszont azé az emberé, akivel a gondviselés összehozta, akibe belebotlott. Erre az egyetlenre építette a rendházát. A haldoklóra, akivel az utcán találkozott, s akit nem hagyhatott magára.” Ez a néhány mondat a regény szemléleti, mondanám, ideológiai színezetét változtatja meg, visszalép egy fokkal a negativitás abszolút fokáról. S teszi ezt egy csepp krisztianizmus becseppentésével.

Csakhogy ez nincs benne a regényben. Ez csak az említett folyóiratban olvasható. 2009 őszén még így gondolta, de a regény továbbírásának folyamatában és végső (végső?) formába öntésekor már a kegyelemnek ezt a kicsiny szövegnyi gesztusát is soknak érezhette. Nem hiszem, amit előbb írtam, nem hiszem, hogy körülhatárolható törzsközönségére gondolt, amikor kihagyta ezeket a mondatokat, inkább annak kényszereként hagyta ki, amit többszáz oldalon e rész előtt és többszáz oldalon e rész után írt meg a könyvben.

Mert a folytatás is engesztelhetetlen. 1948-ban elviszik az Operaházba a Fidelio előadására, már az épület sem tetszik neki, hát még a nézőtér, minden túl díszes, túl csicsás, már hat éves korában modern puritán ízlése

van. Történetesen én is láttam ezt az előadást abban az évben, de én már kilenc éves voltam, és nekem tetszett az épület, tetszett kívül-belül, ma is szeretem, és attól félek, nem érem meg, mire felújítják. Engem magával ragadott Beethoven, máig nem nagyon érdekel, miről szól egy opera, a Traviata felét el tudom fütyülni, de bajba kerülnék, ha el kellene mesélnem a cselekményét. A hatéves Nádas viszont - e regény szerint - hibátlan igazságérzettel átlátott a szövegkönyv csalárdságán. Leonora férfinek öltözik, hogy kiszabadítsa a börtönből férjét, Florestant, az igaz ügy és szabadság hősét. Ez két felvonásnyi kalandok után sikerül is neki, na de milyen áron? Marcellina feláldozásának árán, innen a második kötet címe. Marcellina, a börtönőr lánya ugyanis beleszeret a magát Fideliónak nevező, férfiruhába bújt Leonórába. Fidelio-Leonora megtévesztések, becsapások, hazugságok révén éri el célját. Még nem találtak ki a világon olyan történetet, amelyet ki ne lehetne forgatni, ne lehetne eredeti céljának ellenkezőjére fordítani. (Nyilván van olvasó, aki azt mondja, én sem teszek egyebet szegény Nádas Péter regényével.) Igy fordítja ki Nádas Beethoven (ismerjük, milyen nehezen elkészült) librettóját a maga valójából, de remekül csinálja. Meggyőzően. Az ő írástudásával ez gyerekjáték. De amit mond vele, az nem játék.

A mintegy harminc oldalas szöveg, amely eredetileg a 2000 hasábjain jelent meg, és – szerintem – egy fontos rész kihúzásával, átírásával, ami az egész nagy mű értelmezésére kihatással van, ez a szöveg két, egymástól jól elkülöníthető részből áll. Az első a felvilágosodás és a francia forradalom utáni Európa, az úgynevezett és oly büszkén emlegetett európai humanizmus keserű kritikája, tulajdonképpen már visszavonása, érvénytelenítése a fasizmuson keresztül, a második ugyanennek a világnak az érvénytelenítése a kommunizmuson keresztül. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy Adrian Leverkühn visszavonja a Kilencedik szimfóniát és mindent, ami „emberinek mondanak", és ahogy Thomas Mann kritikai éllel ír arról 1946-ban, hogy Beethoven hitt a forradalmi emberszeretetben.[9] Florestan a világforradalmár típusa: az opera előadása 1948-ban, néhány hónappal Rákosi hatalomátvétele után különös értelmet kapott. A forradalmár, az igazi forradalmár csak a végső célt nézi, ennek érdekében minden eszközt felhasznál és félresöpör mindent, ami útjában áll. Hazugság, csalárdság? Bűn? A majdani szebb jövő érdekében mindent el lehet és mindent el is kell követni. *A Biblia* című korai novellában a kegyes kis hazugság még jótetthez vezetett, de a következő évtizedekben fokozatosan radikalizálódott Nádas Péter világ-

[9] Thomas Mann: *A doktor Faustus keletkezése*. Bp. 1961. 155.

szemlélete, és a Teréz anyát megidéző néhány sor kihagyása arra vall, hogy a radikalizálódás 2009 és a legutóbbi évek között még tovább fokozódott. De nem jutott messzebb annál, mint amikor háborúk és forradalmak előtt a még nem marxista és főleg még nem bolsevik párti fiatal Lukács kis szektájával Judit és Razumihin kijelentésein töprengett. Igaz, ők naiv lélekkel még vártak egy utópiára, és amikor később feltűnt, odaadóan szolgálatába álltak. Nádas már nem ismer utópiát.

A regényeket persze nem a belőlük kiolvasható történetfilozófiai újdonságok és nem is történetfilozófiai bölcsességeik szerint értékeljük, hanem az olyan megragadó jelenetek szerint, amilyen pl. a 475-458. oldalon olvasható. Elemisták hógolyóznak, jön ki a zongoraóráról, őt is megdobálják, de a hólabdába követ tesznek. Beszakad a feje. Az osztályban elgáncsolják, kis mocskos zsidónak nevezik, megverik, a tornatanár összeveri azt, aki megverte, a földön is rúgja, mert még bajba kerülhet a kis funkcionárius gyerek miatt. Gyűlölködés, kegyetlenség, brutalitás, félelem, ez az, ami ezen a tájon állandó résztvevője volt a mindennapi életnek, és ez nem változott az un. rendszerváltás óta sem. Legutóbb Kostyál Márk forgatott filmet róla *Kojot* címmel, amit korunk álságos erkölcse a kitudódó igazságtól való félelmében kitiltott a mozikból. Ez a ma. Idáig nem egy el a regény, Nádas regénye 1956-tal zárul.

Elmeséli, amit előtte már százan elmeséltek, elmeséli, amiről regényeket, színdarabokat, szakkönyveket írtak, filmeket készítettek, ami már a könyökünkön jön ki. De így mégse mesélték el. A diegézis, hogy végre egy poétikai szakszóval éljek, a híres keddel kezdődik, de előtte két oldallal még a Lukácsban vagyunk, ahol a népség-katonaság a női medencében lubickol, mert a férfi medencében szépen, szabályosan kell úszni, különben az úszómester elég gorombán rászól az emberre, és kiparancsolja a vízből „Egyedül Vas Istvánt, a híres költőt hagyták a maga módján úszni. Ő nem úszott, hanem harcolt az életéért, s minden kétségbeesett karcsapás után alámerült, mert pontosan fordítva vette a lélegzetet, akkor szívta be, amikor ki kellett fújnia.” Aztán még másfél oldal következik az uszoda napozóteraszával, egy szőke bikinis nővel, és egy furcsa érzéssel, hogy valami visszavonhatatlanul megváltozik. Azon az őszön megy szakközépiskolába. És akkor jön az októberi kedd távolságtartó, mégis átélt leírása, majd a véres csütörtök. Az egész könyv, mind a két kötet azt a narrációs játékot játssza, hogy a harmadik személyű elbeszélő, aki persze nem más, mint az író maga, csak egy kívülálló megfigyelője mindannak, ami történik. Ez az elbeszélői pozíció teremt lehetőséget az újholdas próza minimal artos gesztusainak megszínesítésére, mozgalmasabbá, elevenebbé tételére. Mert a megfigyelői szerep

csak játék, az igazság a teljes belevetett szubjektivitás, és a szubjektivitás mindig nagyobb erő az objektívitásra törekvés öncsaló mozdulatánál. A szubjektivitás teszi közvetíthetővé végső történetfilozófiai keserűségét, amit 1956 bukásából és az azóta eltelt sok évtized tanulságaiból levont. Igaza is van. Egy utópiák nélküli örök jelen időben élünk. „Patetikus felhang és szomorúság nélkül mondom, hogy kettős kivérzés jegyében telt el az életem. Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a respublika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önveszélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani. Nagyon sajnálom." Ezek a második kötet utolsó szavai.

*

„Minden század akkor nyeri el karakterét, amikor leszámol elődjével." A huszadik század – írta Thomas Mann éppen száz évvel ezelőtt, 1917-18 körül – bojkottálja a tizenkilencedik jellegét, tendenciáit, alaphangulatát, diffamálja őszinteségének módját, akaratgyengeségét és alázatosságát, melankolikus hitetlenségét. Hisz – vagy legalábbis azt tanítja, hogy hinni kell."[10] A *Világló* a huszonegyedik század regénye, és mint ilyen, kegyetlenül és félreérthetetlenül leszámol a huszadik század eszméivel, törekvéseivel, hiteivel és reménységeivel. Ha a tizenkilencedik század még egyszer, és talán utoljára azt próbálta kifejezni minden sötét és vészterhes jelzés ellenére, hogy az ember lehet még jó, akkor a huszadik – e regény totális kritikájának világlásában – az ember gonosz arcát mutatja egy koraérett, neuraszténiás kisfiú szemével és az öregség alagútjába érő író évtizedes írástudásával. És meggyőző erejével, mert a gonosz hatalmas molinója csakugyan elnyomott minden más képet az előző század terein, melynek én is gyermeke vagyok, hiszen első felében születtem. De hogy mi lesz a jövőben, hogyan tovább az új század, sőt új évezred nem nagyon bíztató első tizennyolc éve után: ennek megjóslását ne az irodalomtól várjuk.

Megjelent: ujiras.hu 1. szám, 2018.

[10] Thomas Mann : *Egy apolitikus ember elmélkedései*. Bp. 2000. 23.)